

Особливості існування художньої літератури в інформаційному просторі сучасності

*Ольга Біличенко,
доцент кафедри ЗРМіТІЛ
Слов'янського
державного педагогічного
університету*

Автор здійснює спробу з'ясувати особливості співіснування сучасного інформаційного простору і художньої літератури. Стаття торкається питань жанрової природи такого феномену як "сетература".

Постановка проблеми. Багатьма вченими сучасність визначається як постіндустріальне або інформаційне суспільство. Початок третього тисячоліття — це новий етап розвитку людської цивілізації — створення глобального інформаційного простору. Процес його становлення є ключовою характеристикою сучасності, з якої впливають всі інші. Серед проблем, які виникають та існують у зв'язку з цим — співвідношення художнього тексту з інформаційним простором.

Як відомо, упродовж багатьох століть текст посідав домінуюче місце в європейській культурі. Навички читання текстів розповсюджувалися на широке коло суміжних зон, різноманітні смислової області будувалися за подібністю текстових. Наприклад, як текст розглядали ікону, храм, світ. Нині словесні способи вираження віддають позиції візуальним рядам. Література демонструє байдужість до слова або до природи слова, що вона обирає.

Як зазначають дослідники, зараз відбувається перехід від писемної до електронної культури [2; 6]. Епоха збереження "паперових знань" закінчується. Інформаційні ресурси, які раніше являли собою друкований текст з чорнобілою або кольоровою графікою, все частіше представлені у вигляді медіа ресурсів, записаних на різних носіях: аудіо- та відеокасети, CD-диски чи дискети. Величезною кількістю медіа ресурсів володіють Інтернет та локальні мережі. Ці зміни, звичайно, не можуть не позначитися на ролі художньої літератури, її місця серед інших інформаційних ресурсів.

На світанку інформаційної революції в 1994 році А. Прохоров зробив фундаментальний висновок щодо відносин "література—комп'ютер". Він переконливо довів, що комп'ютер сприймається як інструмент, але література залишається літературою, ніяких фундаментальних змін у ній не відбувається. Але водночас художня література стає інструментом, який залучений до нового середовища застосування і перебування — комп'ютерне [4, с. 84]. У зв'язку з зазначеним тема нашої статті набуває актуальності.

У сучасній науці поняття інформаційного простору швидко розповсюджується як концепція нового соціального порядку, який істотно відмінний за своїми характеристиками від попереднього. За останні роки до означеної теми неодноразово зверталися вітчизняні вчені, які зробили значний внесок в її розвиток. Серед них необхідно виокремити Г. Артамонова, В. Глушкова, К. Коліна, І. Мелюхіна, М. Мізінцева, М. Моїсєєва, О. Ракітова. Сутність інформаційного суспільства чітко розкривається в роботі О. Ракітова, який зосереджує увагу на соціальних аспектах цієї проблеми [6, с. 20]. Він представляє в своїх дослідженнях інфор-

маційне суспільство як суспільство високих технологій роботи з інформацією: комп'ютерні моделі для прийняття рішень, експертні системи та інтелектуальні інформаційні роботи, що актуалізуються автоматично засобами Інтернету. В такому ж напрямі працює й В. Острейковський, який зазначає, що інформаційне суспільство — це суспільство, структури, технічна база та людський потенціал якого налаштовані на оптимальне перетворення знань в інформаційний ресурс і перероблення останнього з метою переведення пасивних форм таких, як книги, статті в активні — моделі, програми, алгоритми, проекти [3]. Але треба зазначити, що в цих дослідженнях розглядали здебільшого проблеми інформаційного суспільства і простору в цілому, і не торкалися його складових, зокрема літератури як складової соціокультурної сфери та існування її нових форм в інформаційному середовищі сучасності.

Нова електронна література відрізняється від паперової не способом відтворення літер, а змістом, художньою структурою. Для цього культурного феномену існує міжнародний термін "гіпертекст", "гіперлітература" або в російському варіанті — "сетература".

Метою нашої статті є визначення місця та ролі художньої літератури в умовах існування інформаційного простору сучасності.

Мета визначила такі завдання:

1. Визначити умови існування "гіпертексту".

2. Розглянути жанрові особливості художніх текстів, представлених "сетературою".

Складність об'єкту дослідження потребує застосування методів та інструментарію ряду гуманітарних наук. У результаті характерним для цієї сфери знань стає її принципово міждисциплінарний характер.

До наукового обігу термін "гіпертекст" було введено в 1965 році програмістом, математиком і філософом Теодором Нельсоном, а гіперлітература як явище сучасної літератури, за визначенням М. Візеля, з'явилася наприкінці минулого століття.

За визначенням В. Руднева, гіпертекст — текст, упорядкований таким чином, що він перетворюється на систему, ієрархію текстів, одночасно складаючи єдність великої кількості текстів [6]. Гіпертекст будується на нелінійному і багатократному прочитанні: фрагменти великого тексту можна читати не в одному, раз і назавжди визначеному порядку, такому, як номери сторінок, а різними шляхами, залежно від інтересів читача, причому ці шляхи цілком рівноцінні.

Прообразом гіпертексту є роман Х. Кортасара "Гра в класики", де кожен розділ можна читати двояко:

1. так, як він представлений в тексті графічно, створений друкарським способом;

2. відповідно до особливого ключа, який дає автор роману.

Від вибору способу прочитання залежать різні можливості для читача вибудувати образ головного героя в своїй свідомості. У свою чергу Х. Кортасар запозичив цей двоякий спосіб у Х. Борхеса, який в оповіданні "Аналіз творчості Герберта Куейна", переказуючи твори неіснуючого письменника, пропонує читати їх у розділі нелінійно [1, с. 14].

В умовах віртуальної реальності читач легко, не перегортаючи сторінок, а тільки за допомогою "миші" може перейти до того розділу, який йому здається логічним продовженням попереднього; а якщо читач хоче вибрати інший варіант розвитку сюжету, він так само легко може це зробити. На відміну від друкованого тексту з односпрямованим рухом разом з гортанням сторінок, гіпертекст — радикально інша технологія, інтерактивна і багатоголосна.

Цю модель "нелінійного роману" зараз використовують постмодерністи, бо вона дає змогу передати ідею децентралізації — відмовлення від основоположних ідей та орієнтирів, які раніше вибудовували навколо себе картину світу. Вторгнення комп'ютерної естетики є логічним продовженням за допомогою найновіших засобів тієї лінії розвитку постмодерністського мистецтва, яка пов'язана з руйнацією меж артефакту, відмовою від причинно-часових зв'язків, шляхів відступів, коментарів, маргіналії заглянути в порожнечу, безодню сюжету. Читач отримує більшу свободу, він стає співавтором твору, він вибирає не тільки варіант розвитку сюжету, тобто вибирає, де твір почнеться, де закінчиться, навіть вирішує долі героїв, а й самостійно активізує численні внутрішні зв'язки різних розділів.

Треба зазначити, що до появи комп'ютерних технологій письменники намагались найадекватніше передати нелінійний текст на папері різними способами. У 1976 році було опубліковано роман американського письменника Р. Федермана, який можна читати на розсуд читача. Роман і має таку назву — "На ваш розсуд", яка передбачає, що читач з будь-якої сторінки може знайти з ним, оскільки сторінки не пронумеровані і зброшуровані.

Науковці переконані, що саме віртуальна реальність — найсприятливіше середовище для гіпертекстів, але, як справедливо відзначає М. Візель, гіпертексти не були народжені комп'ютером; нелінійний роман увібрив найсугнісніші ознаки постмодерністського світосприйняття, яке відкидає опозицію "реальність—текст" і "реальність—вігадка" [2]. Постмодернізм сприймає весь світ як текст; текст не відбиває реальність, а створює нову, навіть багато реальностей, які часто не залежать одна від одної. Реальне і віртуальне зрівнюються.

Інтернет для художньої літератури став новим середовищем існування. Література, яка потрапила до Інтернету, не створює певного цілісного жанру або окремого культурного ареалу, оскільки продовження в мережі або вивільнення в ній переживають усі без винятку жанри і культурні ареали літератури.

Інтернет став надзвичайно зручним з технічної точки зору середовищем, ідеальним для публікації, обговорення, колективного створення текстів, — середовищем, в яке з часом може переміститися центр літературного життя. Необхідно зазначити, що в мережі зовсім по-іншому виглядає постать автора і звичні стосунки між автором і читачем. "Автор" в Інтернеті, зважаючи на численні містифікації, перетворюється майже на особливий жанр літературної творчості. У мережі інколи навіть зникає статусна дистанція між автором і читачем, що існувала за часів виключно друкарства.

Інтернет створює комфортні умови для розквіту жанрів і типів літературної творчості, які раніше вважалися маргінальними. Він акцентує увагу на процесі творчості, замість продукту, що в перспективі призводить до виникнення принципово нової фігури "активного читача".

Але необхідно відзначити і такий негативний момент впливу Інтернету на місце і роль художньої літератури, як інтернетівський гіпертекст, який є втіленням деструктивного начала, джерелом якого виступає мережа. В гіпертекстовому середовищі Інтернету відбувається часткова автодеконструкція будь-якого тексту, оскільки гіпертекст — це текст із гіперпосиланнями ("лінками"), які дають можливість читачеві миттєво переходити в інші місця цього тексту або інших текстів. Гіпертекст виступає ідеологічною і технічною основою WWW.

Крім того, Інтернет знаменує саме завершення постмодерну в літературі, а не просто втілення його проектів в зручному для цього технічному середовищі. Інколи, навіть, вважають, що Інтернет, відмінюючи в літературі модерн, тобто знищуючи в ньому сліди друкарського верстата і єдиного історичного часу, разом з цим скасовує і модерн, як останню, завершальну його фазу. Інтернет у концептуальному плані повертає нас до передмодерністської епохи.

Із появою Інтернету літературне життя, представлене журналами, літературними клубами, літературними конкурсами і преміями, не тільки не зникне, а й буде відігравати ще більшу роль, оскільки для того, щоб потрапити в престижне

електронне видання або популярну бібліотеку і мати змогу бути прочитаним великою кількістю читачів у мережі, необхідно пройти відбір якості так само, як і в друкованому виданні.

Вже зараз значний сектор Інтернету взяв на себе функції глобального літературного салону, в якому надають перевагу жанрам масової літератури. Найбільшою популярністю тут користується такий футуристичний жанр, як фантастика (наукова фантастика, фентезі, кіберпанк). Тут межа між друкованою літературою і літературою мережі майже не відчувається, оскільки вона представлена тими самими авторами і визначними подіями, тут існують ті ж самі критерії оцінки, що і в друкованих виданнях; метри цього жанру активно освоюють простір мережі; вони ж формують структуру цього літературного середовища.

На протипагу масовій літературі, високохудожні твори літератури мало представлені в мережі. Якщо не брати до уваги просто колекції текстів, перенесених в Інтернет, у центри активності, навколо яких вирує його літературне життя, то тут література багато в чому замкнена на собі й відмежована від "великої літератури" і представляє собою своєрідний паралельний світ.

Необхідно підкреслити, що в літературі мережі відтворюється загальна ситуація, що склалася у вітчизняній культурі. І саме завдяки літературі в Інтернеті, за переконанням деяких дослідників, буде вирішена основна проблема сучасної художньої літератури — "втрата читача", що лежить в основі інших проблем.

Різкі соціальні зміни, що відбулися в останні роки, призвели до того, що письменник втратив чітке уявлення про свого читача, про те, що він очікує від сучасної літератури. Якщо не брати до уваги масову комерційну літературу, письменники пишуть переважно для себе або для вузького кола навколелітературного товариства. На основі цього робиться висновок про "кінець літератури", яка витісняється масовою літературою та агресивнішими видами мистецтва.

У цих умовах перенесення літературного життя до Інтернету, де можна віднайти безпосередній контакт з читачем, налагодити інтенсивний зворотній зв'язок, можлива поява цілих площин читачів, які очікують свого автора і свій художній твір.

Відновлення контакту з читачем, його вивчення, аналіз культурних запитів і літературних смаків може надати сучасному літературному життю необхідні точки опори. Форма, яка дала б можливість це здійснити і якої набуває типове суспільство мережі — це літературний салон або відкритий клуб. Переміщення в Інтернет літературного життя, створення віртуальних літературних центрів дасть можливість авторам не просто представити в мережі свої твори, а знайти і виховати свого читача, а з часом, можливо, відкрити літературоцентризм нашого життя. Література мережі в цих умовах може розглядатися не як явище перехідного періоду, як негативне явище нашого буття, а як напрям у майбутнє літератури. Оскільки мережа — це не тільки інформаційний простір, в який поступово може переміститися літературне життя, а й простір, в якому це літературне життя може з часом постати як єдність.

Значимо, що такі культурологи, як Освальд Шпенглер і Маршалл Маклюен вважали друкарський верстат справжнім символом епохи модерну. Цей символ існував в епоху, коли на літературу справляли надзвичайний вплив ідеологія та комерція, а тиражування текстів було найважливішим інструментом впливу на суспільство. Друкована книга була зорієнтована не на особистість, а на покупця книжкової продукції, тобто до певної соціальної категорії. На відміну від друкованих літературних творів, у Інтернеті розповсюджуються тексти, які від самого початку, в момент написання, не були призначені для багатотисячного тиражування і зверталися до конкретного, обраного кола читачів. Інтернет у цьому відношенні є ідеальним середовищем для культурної диференціації, для формування автономних культурних груп, культурних субкультур. Він може надати можливість об'єднувати близьких за своїм покликанням і духом людей, автономні культурні простори,

які створюються не за соціальним, а за іманентними культурі принципами.

Необхідно зауважити: якщо в епоху модерну існували чіткі жанрові межі, відносна жанрова чистота, що було результатом штучної культуривації, продуктом, і зовнішньої, і внутрішньої цензури автора, коли він одразу після задуму, орієнтувався на певний літературний жанр або на певну категорію масового читача, в умовах Інтернету руйнація цієї жанрової цензури дає можливість виокремитися новим, невідомим жанрам із своїми жанровими межами. Виникають такі, що принципово орієнтуються на так звану "малу літературу", літературу мережі, на літературу, призначену для обраних.

Сьогодні на жанр перетворюється сам автор, якому постійно доводиться самостійно конструювати свого читача. В умовах надлишку інформації популярне ім'я автора вірогідніше гарантує якість тексту, ніж формальні жанрові межі. Стає неважливою жанрова особливість художнього тексту, представленого в Інтернеті; на перший план виходять характеристики свідомості автора, його уява, манера письма, що неповторно трансформують реальність у текст. Деякі дослідники говорять про "персональну жанровість" сучасного тексту [2]. Це відбувається не тільки в мережі, а й у друкованій літературі, але там цей процес поки що має інерційний характер. І хоча автори в Інтернеті ще підсвідомо орієнтуються на сталі жанрові межі, з часом він може перетворитися на основний інструмент книжкової реклами. Але необхідно зазначити, що мережа не стільки формує принципово новий феномен художньої літератури, скільки надає додаткові технічні можливості старим і добре відомим формам.

Що стосується автора, то, за переконанням сучасних дослідників, тільки в Інтернеті автор може одержати справжню можливість творити себе як знакову фігуру. В звичайному житті він задовольняється тим образом, що формується традиційними засобами масової інформації, літературними журналами, критикою. У мережі, яка відзначається демократизмом і відкритістю, автор художнього літературного твору, представленого в інформаційному просторі, може включитися в полеміку з читачами, скорегувати сприймання своїх творів. Це може здійснитися за допомогою уявних літературних критиків, електронного журналу, дискусійного клубу, що складніше зробити, використовуючи ресурси звичайних літературних журналів і засобів масової інформації.

В Інтернеті автор може бути представлений одразу всіма своїми працями, і тому вся його творчість перетворюється на одну велику книгу. Крім позитивного значення, цей процес має і негативне, оскільки окремо узятий текст втрачає свою виключність єдиного посередника між автором і читачем, що не є для нього корисним.

Автор як особистість і автор як автор тексту, як "внутрішній голос тексту" — це абсолютно непорівняні величини. З точки зору літературного тексту, зокрема художнього, автор як реальна існуюча особистість не має жодного значення — значення має його "внутрішньо текстове місце". Незалежна від економічних і соціальних меж, авторська функція в літературі Інтернету набуває образу такого "внутрішнього голосу тексту". Автор задається в мережі виключно своєю креативністю.

Щодо Інтернету можна говорити про зникнення межі між автором і персонажем, що в тій або іншій мірі було присутнє в літературі й раніше. "Автор" у мережі, віртуальна авторська особистість, перетворюється на особливий жанр літературної творчості. Віртуальні герої творять свої тексти, живуть і вмирають, стикаються в полеміці, і навіть обговорюють теорію віртуальних героїв. Хоча дослідники зазначають, що така "віртуалізація авторства" — не стільки унікальна особливість Інтернету, скільки загальне явище епохи постмодернізму, коли такий феномен, як "людська особистість" в її класичному розумінні взагалі викликає сумнів. І причина цього надзвичайно глибока. Це пояснюється не тільки тим, що в Інтернеті зникає дистанція між автором і

читачем, а й тим, що зникає необхідна для тексту дистанція між твором і його автором як реальною особистістю.

Безмежні можливості для культурної диференціації, поліфонічності Інтернету, відсутність ієрархії, "віртуальна смерть автора", часткова автодеконструкція тексту, що потрапив до гіпертекстового середовища, — все це створює в сукупності відчуття, що тільки в Інтернеті по-справжньому виконуються всі пункти постмодерністської програми. Але, звичайно, його не можна вважати ідеальним втіленням мрії постмодерну, оскільки Інтернет принципово логоцентричний. Це простір тексту, організований, упорядкований за законами тексту, слова, мови. Крім того, Інтернет не просто логоцентричний, але ще й моноцентричний, оскільки ми відчуваємо живий голос автора, навіть "віртуального автора", що значить більше, ніж просто текст. Будь-який діалог у мережі з боротьби ідей прагне перетворитися на боротьбу персоналії або персонажів, що стоять за цими ідеями.

Структурування зв'язків світу — одне з головних завдань, які постають під час формування інформаційних потоків. Зараз ми переживаємо період їхньої хаотичної експансії. Після періоду хаосу і експансії обов'язково має наступити період, коли потреба в структуруванні стане однією з найгостріших, а художні тексти — зразками найвищої організації ноосфери. Тому місце слова в інформаційному суспільстві буде також надзвичайно важливим.

У межах спільного інформаційного простору, спільної ноосфери внутрішній світ художнього твору перестане бути замкненим в окремому тексті, він перетвориться на один з елементів, з яких складається загальна реальність світу. Кожен виступатиме не просто складовою частиною ноосфери, але й моделлю космосу культури, версією її формування, і такий погляд на природу художнього тексту сформувалася ще на початку ХХ століття. Зміна законів організації художніх світів може бути осмислена як історія ноосфери, історія трансформації віртуального простору. Тому-то необхідно зазначити, що гіпертекст виявився адекватним інструментом реальності й нових відносин з реальністю, в постмодерністську епоху, а інформаційне середовище — новим середовищем його застосування і перебування.

Поява "сетератури" викликала дискусії щодо перспектив художньої літератури. Цей термін мав визначити революційний напрям у літературі, життя якому повинні були дати надзвичайні можливості мережі, а саме: гіпертекст та інтерактивне середовище. Зазначимо, що, на наш погляд, література не вмирає, вона розвивається, породжуючи нові форми, і гіпертекст як, можливо, найадекватніший інструмент прокладання курсу в інформаційне суспільство має велике майбутнє.

Художня література завжди взаємодіє з історичним буттям. На відміну від публіцистики і навіть філософії, вона не є висловлюванням "з приводу життя", а стає еквівалентом буття, його повнокровним "іншим". Протягом тривалого часу в науці трактували це співвідношення як "відтворення" реальності в літературі. Сучасний контекст таке тлумачення більше не задовольняє, оскільки сучасний інформаційний потік, який вбирає в себе всі види словесної творчості, перестає бути виміром, відмінним від безпосереднього, зокрема, фізичного буття.

Список використаної та цитованої літератури

1. Борхес Х. Л. Собрание сочинений : в 4 т. / Х. Л. Борхес. — СПб. : Кристалл, 2001. — Т. 1. — 157 с.
2. Визель М. Гипертексты по ту и эту стороны экрана / Михаил Визель // Иностранная литература. — 1999. — № 10. — С. 69.
3. Острейковский В. А. Информатика / В. А. Острейковский. — М. : Высш. шк., 2009. — 319 с.
4. Прохоров А. Будущее компьютерной фильмы / А. Прохоров // Искусство кино. — 1994. — № 2. — С. 84.
5. Ракитов А. И. Новый подход к взаимосвязи истории информации и культуры: пример России / А. И. Ракитов // Вопр. философии. — 1994. — № 4. — С. 82.
6. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. — М. : Аграф, 1999. — 384 с.